

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לא, תש"מ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

להשלמת הנמצא במילונים*

(המשך)

בְּהִקְדָּם הָאֶפְשָׁרִי (תרמ"ט)

"בלי ספק קבל מע"כ [מעלת פבודו] את מכתב קול קריאתנו לחובבי ציון בעירו לבא לוילנא ליום ט"ו וט"ז מנחם אב דנא, והנני לבקש מכ"מ [מפבוד מעלתו] להודיעני בהקדם האפשרי החלטת אנשי שלומנו בעירו אם ישלחו נבחר לוילנא" (מתוך איגרת של רש"י פין אל מ"ל ליליינבלום שתאריכה: מוצש"ק חזון תרמ"ט. האיגרת נדפסה בספרו של ליליינבלום "דרך לעבוד גולים", ורשה, תרנ"ט, עמ' 141).

זְכוּכִית מְגֻדֶּלֶת (תקצ"ה)¹

"המחלה העוברת על נפשך העדינה החמה את רוח דמיונך

---

* מי שבידו עדות קודמת למובאת כאן, ייטיב לעשות, אם יעמידנו עליה, ונביאנה משמו.

1. בערך זְכוּכִית, תת־ערך זְכוּכִית מְגֻדֶּלֶת, בן־יהודה מביא שלוש עדויות: מתוך "ראשית למודים" של ברוך לינדא, שנדפס בשנת תקמ"ט ("כאשר יתראו בו ע"י זכוּכִית המגדיל גידים וורידין"); מתוך חלקו הראשון של "יריעות שלמה" מאת שלמה פפנהיים, שנדפס בשנת תקמ"ד ("יהיו נראים באמצעות הזכוּכִית המגדיל הראיה"); ומתוך "למודי הטבע" של משה מרדכי יובל (יאוועל), שנדפס בשנת תקצ"ו ("זכוּכִית מגדלי הראות"). בכל העדויות הללו אין זכוּכִית מגדלת, אף על פי שבן־יהודה מביאן תחת פותרת זו.

לחזות כל דבר גדול פי שבע בכמותו האמתית עד כי היו לך
צל הרים כהרים, והיא נתנה לך כלי מחזה על עיניך לחזות
כל דבר דרך זכוכית מגדלת" (מרדכי אהרן גינצבורג,
קרית ספר, וילנה, תקצ"ה, עמ' 90).

(תרכ"ח) "לא כן הדומם אשר אם גם תפוצצוהו לחלקים
תראה בעד זכוכית מגדלת (לופפע) כי כל חלקיו הם
גופים מחוטבים כאלה" (יהושע סירקין, דברים אחדים
ממערכת הדומם (מינעראלאגיע), אודסה, תרכ"ח, עמ' 2).

(תרל"ג) "חכמים רבים... התבוננו להשגים האלה בעד
זכוכית מגדלת ולא יכלו למצוא בהן נקב או חריץ"
(ש"י אברמוביץ, תולדות הטבע, חוברת שלישית: הזוחלים,
וילנה, תרל"ג/1872, עמ' 172).

חלוקי דעות (תקפ"ג)

"ויש ג"כ אפילו במחברים היותר נאמנים עוד הרבה
חלוקי דעות על ענינים רבים, והמחבר שלפנינו כתב
הכל כדבר ידוע ופשוט שאין עליו שום חולק" (מתוך "אגרת
בקרת לספר הנכבד שבילי עולם". נדפסה ב"באר יצחק, ספר
הכולל אגרות רצוא ושוב בין... יצחק בער לעווינזאהן ז"ל
ובין חכמי דורו בזמנים שונים", ורשה, תרס"ג, עמ' 25).

חפֿש הדיבור (תר"ע)

"במשך ימי עבודתי היה כמעט לחק, כי בכל יום השבת

בבקר הייתי בא אליו [אל מעבידי — ר"מ] ואז נדברנו בעניני הכלל, בעניני ישראל, בעניני הספרות... והיה יושב ומקשיב כתלמיד, ולא הרגשתי אז כלל שהנני עבד תלוי באדון ועל פי תכונתו זאת נחלתי לי חפשי הדבור וכל שירי ומאמרי כנגד האצילים קראתי לפניו" (יהודה ליב לוין [יהל"ל], זפרון בספר, רשומים מתולדותי וקורותי, ז'טומיר, תר"ע, עמ' 26).

כְּמַעַט לֹא, כְּמַעַט שְׁלֹא² (תקנ"ו)

"רוב הספרים הנמצאים מה שהגיע מהם אלינו, כמעט לא ימצא אחד יכול כל חלקי הלמוד מהחל ועד כלה ממסד ועד הטפחות" (יהודה ליב בן זאב, תלמוד לשון עברי, ברסלאו, תקנ"ו, ההקדמה, דיבור המתחיל "לזה אשיב ואומר").

"מורי הילדים אשר בזמנינו ובמדינותינו (זולתי הספרדים) רובם אינם יודעים מאומה מחכמת הדקדוק, וכמעט שלא ידעו שרש המלות" (שם, דיבור המתחיל "והשני").

כְּנֶר (תרנ"ו)

"אצל שלחן ארוך מקצהו האחד, חבורת בעלי כלי-זמר יושבים, איש כלי אומנותו בידו, בודקו יפה יפה. הַכְּנֶר

2. ב"אוצר הלשון העברית" של פנעני מובא "כמעט שלא" בהוראת 'כמעט ש' מספרות ימי הביניים.

בודק את פנורו, ממעך לו בין הנימין באצבעותיו, וכל אחת משיבת בלחש: נים־נים, כלומר: הנני! הריק קשתך, דודי, וימיןך תחבקני, (מנדלי מוכר ספרים, מסעות בנימין השלישי, פרק "ראשית המסות הגדולות בדרך". נדפס ב"פרדס" ספר שלישי, אודסה, תרנ"ו, עמ' 30).

מו"ל (= המו"ל שלו) (תרל"ח)³

"את מאמרי שלחתי בשבוע העבר ל"הקול" . . . ובטוח אני ב מ ו" ל ו, כי בחפצו שאהיה בין סופריו" (מ"ל ליליינבלום באיגרתו אל י"ג מיום 12 בפברואר 1878. נדפסה ב"איגרות מ"ל ליליינבלום לי"ל גורדון", מהד' שלמה בריימן, ירושלים, תשכ"ח, איגרת מ', עמ' 161).

מְנַהֵרָה (עששית, פנס)⁴ (תר"ך)

"מראה האש לבן וצח ואורו גדול עד להפליא עד כי די לעשרה מנהרות (לאטערנען) מן האור הזה להאיר על כל הגשר, תחת שלשים מנהרות מן האש היוצא מן האור מיסוד המימי (גאז) שהיו שם מלפנים, כל מנהרות הגאז אספו אורם מפניו" (מתוך "הפרמל" השבועי, שנה ראשונה, תר"ך, גיליון 3 מיום פ' בתמוז, עמ' 20 טור ב'. עורך "הפרמל" רש"י פִּיין).

3. הושה ש' אברמסון, לשוננו לעם, תשל"ה, עמ' 107. המחבר מביא

שם צורת הרבים מו"לים משנת תרמ"ו.

4. הושה פירושו של רש"י לשופטים ו, ב.

(תרל"ג) "כמעט נטיו צללי ערב והנה האירו פני זרקי שק מהמון נרות ומנורות אשר העלו איש בחלוני ביתו. חסידים ואנשי מעשה התעסקו כבר ימים אחדים לעשות את הַמְנִהָרָה, לכבד את רבם בְּאוֹרִים" ("ל גורדון, "עולם פמנהגו / ספור שני / אחרית שמחה תוגה", וילנה, תרל"ג/1873, ראש פרק ו' עמ' 32).

מְנִהָרָה (צריח של מסגד)⁵ (תרכ"ב)

"סביב לבתי מסגד הישמעאלים (מְאָשְׁעֵן) וּלְמִנְהָרֹת⁶ (מינארעטען) יפרחו עצי התמרים" (אברהם בער גוטלופר, ממצרים, וינה, תרכ"ב, עמ' 1).

(תר"ן) "שני בתי מסגד (מְאָשְׁעֵן) . . . הראשון הוא בנין מרבע עם מִנְהָרֹת (מינארעטען) גבוהות" (קלמן שולמן, ארץ הקדם, וילנה, תר"ן, עמ' 83). "כפה נפלאה מאד עם ארבע מִנְהָרֹת (מינארעטס) כלילות יופי אשר שיאן יותר ממאה ועשרים רגל" (שם, עמ' 141).

---

5. על פי דמיון המלה הלועזית מִיְנָרַט, שמקורה בערבית מְנַאֲרָה, בדומה לחידושים אחרים של סופרי ההשפלה, פגון: קנה-און (קאנון 'חותח'), פְּאָרְי־עמוּדִים (פיראמידען 'פיראמידות'), דְּלִגְרַב (טלגראף), חוּלִי־רַע (פולירה) וכיו"ב.

6. גוטלופר מעיר למלת מנהרות: "עיין אוה"ש [אוצר השרשים] "לי"ל [בן-זאב] שפי' מְנִהָרֹת (שופטים ו') מלשון נְהָרָה ואור, אע"פ שאין פן דעת המפרשים. וסמכתי עליו בשעת הדחק פדי לקרב השם העברי אל הערבי, שבלשון ההיא הוראת מינארעט "מקום האור" והוא המגדל בבית המסגד שמשם קוראים את העם אל התפלה". עד פאן דברי גוטלופר.

(בֵּית) מְסָגָד (תר"ך).

"זה לפני ימים אחדים קם איש עברי אחד בלילה ויהרוס קיר
בית המסגד (בית תפלת הישמעאלים), באמרו כי הקיר
היה בנוי בגבולו" (מתוך "הפרמל" השבועי, שנה ראשונה,
גיליון 2, מיום י"ג בתמוז תר"ך, עמ' 12 טור ב').
(תרכ"ב) "לשמאלנו הזהיר הר תלול ולבנת אבני העיר יפו
הבריקו לנגד עינינו; סביב לבתי מסגד הישמעאלים
(מאשעען) . . . יפרחו עצי תמרים" (אברהם בער גוטלופר,
ממצרים, וינה, תרכ"ב, עמ' 1).

(תר"ן) "בתי העיר לא ימשכו אחריהם את עיני בני
אייראפא, כי אינם בנוים בטוב טעם, גם אינם רמי קומה, רק
שני בתי מסגד (מאשעען) ירהיבו עיני בני נכר, כי הם
בנוים לתלפיות ומראיהם נאוה" (קלמן שולמן, ארץ הקדם,
וילנה, תר"ן, עמ' 83). "משני עברי המצבה בנוים שני בתי
מסגוד⁸ (מאשעען)" (שם, עמ' 141. בעמ' 28 של "ארץ

---

7. גוטלופר מעיר למלת מסגד: "השם מאשעע . . . שמכנים בו בית
תפלת בעלי דת מחמד נקרא בערבית מְסָגִיד משרש סַגְדָה שענינו
השִׁתְחֻוּה . . . ודומה מאד להוראת הפעל סַגַד בעברית: לכול עץ אָסָד (ישעיה
מ"ד י"ט); ואע"פ שלא נמצא השם מזה הפעל נוכל לבנותו ע"ד מְשָפֵט,
מְשָמֵר וכדומה, ולומר מְסָגָד או בֵּית־מְסָגָד, והכונה בית תפלה". עד כאן דברי
גוטלופר.

8. החילוף בית מסגד, בית מסגוד מזכיר את החילוף מְסָתֵר, מְסָחֹר,
שהוא רווח בכתבתם של סופרי ההשפלה. נראה, שהחילוף נובע ממבטאם
האשכנזי של סופרים אלו, והוא נסמך אל דוגמות בודדות שבמקרא, כגון
מְגָדָל, מגדול; מְבָחָר, מְבָחֹר.

הקדם" קלמן שולמן פותב: "ארץ קאשמיר מלאה היא חרבות היכלות ומקדשים עתיקי ימים, משואות בתי תפלות הישמעאליים (מאָשעעזן), עיי היכלי חמד".

מְרָאָה מְקוּם (בהוראת 'מובאה, ציטטה') (תרכ"ב)
"לערך עשרים אלף מְרָאָה מְקוּמוֹת (Citaten) תקנתי והצבתי להם ציונים⁹, לא לבד לזכרון הספר והפרשיות כי אם גם במקראות" (מאיר הלוי לטריס, הקדמת המהדורה הרביעית של "אוצר השרשים" ליהודה ליב בן-זאב, וינה, תרכ"ב. תאריך ההקדמה: א' באדר תרכ"א)¹⁰.

מְצַב־רוּחַ (תרע"א)

"תקופה זו או, יותר נכון, מצב-רוח זה לא ארך הרבה אצל מנדלי" (מ"מ פייטלזון, מ"משפט שלום" ועד בימים ההם". נדפס ב"השלח" פרך כ"ד, תרע"א, עמ' 444).

מְשַׁפֵּט קָדוּם (תרל"ה)

"ואחרי אשר ההמון התחיל להקדיש שמו [של

---

9. ציונים הוראתו 'מראי מקומות'.

10. בהקדמתו למהדורה השלישית של "אוצר השרשים" (וינה, תקצ"ט) לטריס פותב: "גם שמתי עיני ולבי בשקידה רבה לדרוש ולתור אחרי כל פסוק ופסוק המובא בספר הזה, ולהעמיד (או)תם על מקומם הנכון, לא נעדר דבר והצבתי להם ציונים בפנים, לא לבד הספר והפרשה, כי אם גם מספר הפסוקים למען ימצא הקורא הנעים הכל על נכון באר היטב בלי יגיעה".

הבעש"ט-ר"מ] נסו לנסוע אליו גם איזה מן התלמודיים הגדולים, אשר גדלה בערותם ואמונתם בהבל, כאשר גדול כחם בתלמוד... ובמשפט קדום (פֶּאָראַרטֶהייל) ראו בדברי חולין של הבעש"ט סודות עמוקים" (פסח רוֹדְרֶמן, השקפה פללית על הצדיקים ועל החסידים. "השחר", שנה שישית, תרל"ה, עמ' 91).

על לא עֵוֹל בְּכַפּוֹ (תרל"ג)

"ובכל נפש חיה הרומשת על הארץ אין גם אחת, אשר ירדפוה חנם כמו הצב האומלל, אשר קמו בו עדי שקר ויִפְתָּ חמס על לא עול בכפו" ¹¹ (ש"י אברמוביץ, תולדות הטבע, חוברת שלישית: הזוחלים, וילנה, תרל"ג/1872, עמ' 239).

11. לכאורה עירב כאן אברמוביץ שני פתובים: על לא חמס בכפי (איוב טז, יז); אם יש עול בכפי (תהלים ז, ד), בשינוי הפינוי הדבוק מרבים ליחיד. אלא שבדרך כלל אברמוביץ גורס "על לא חמס בכפו/בכפם" (למשל, "תולדות הטבע", הזוחלים, עמ' 76 ועמ' 111; "האבות והבנים", תרכ"ח, עמ' 95 ועמ' 143 ועוד). נראה לי, ששינה המחבר וכתב כאן "על לא עול בכפו" כדי שלא לחזור על מלת "חמס" הנמצאת כאן בצירוף "עדי שקר ויפה חמס" (לשון הכתוב בתהלים כז, יב). על פי התרשמותי, בלשון ימינו נוהג "על לא עול בכפו" דוקא, למשל: "כן רמז לה כי היא עצמה שילחתו מביתה על לא עול בכפו" (הנרי פילדינג, הרפתקאות ג'וזף אַנְדְּרוּז, תרגמה מאנגלית אסתר כספי, תשכ"ה, עמ' 250).

צֵלוֹן (בהוראת פֿלייטוֹן)¹² (תרנ"ג)

"לו אָספו לאספה כל מאמריו, שיריו... ספוריו
ועלוניו, אשר כתב ב'המליץ', 'הכרמל', 'המגיד',
'הצפירה' ועוד, כי אז מלאו לא רק חלק עב הכרש אחד"
(יוסף קלוזנר, ציון למשורר יהודה ליב גורדון. נדפס
ב"השרון", מאסף מדעי וספרותי שבעריכת גרשם באדר
הפּהן ומנחם מנדל מאילס, חוברת א', קראקא, תרנ"ג, עמ'
10).

שְׁפָל הַמְדַרְגָה (תרכ"ב)

"דוד קם ממושבו... ויאמר: לא אפונה, כי
האיש... המתאמץ תמיד ללכת מחיל אל חיל ומסתר
המדרגה לגבוהה ממנה... יהיה חסר רגש ולב לבלתי
התבונן, כי אם כן איפה (!) הלא הַשְׁפִּיק בְּהוֹה ונשאר תמיד
ב ש פ ל ה מ ד ר ג ה " (ש"י אברמוביץ, למדו היטב, ורשה,
תרכ"ב, עמ' 30).

---

12. נראה, שזה תרגום שאילה של מלת Feuilleton (Feuille 'עלה').
ראובן סיוון (לשוננו לעם, תשל"ד, עמ' 222) מביא אף הוא צֵלוֹן משנת
תרנ"ג, אלא שְׁמֵן ההקשר שָׁם אין להסיק, מה בדיוק הוראת המלה. לדברי מר
מאיר מדן, צֵלוֹן בהוראתה היום היא תרגום של בלעטל ('עלה קטן'). מן בלאט
בגרמנית, שדוברי יידיש משתמשים לציין בו עיתון דל הכמות או הערך. ועוד
העירני מר מדן, שפרץ סמולנסקין פינס את פלייטוֹניו בשם "צֵלִי חמד", וכי
איתמר בן-אב"י קרא לפלייטוֹן בשם "יִרְפָּתוֹן" על שום שמקומו בירפתי
(ב"מרתף" העמוד של העיתון).

"ועד המאות התיכונות היו למודי תולדות(ו) הטבע ב ש פ ל
ה מ ד ר ג ה " (הוא, תולדות הטבע, חלק ראשון, לייפציג,
תרכ"ב, פתח-דבר עמ' xx).

"והנה השתלמות כל מיני העופות בימי קדם מ ש פ ל
ה מ ד ר ג ה למדרגה גבוהה נדמה להשתלמות עוף אחד
פרטי מעת הולדו ועד אשר יגדל" (הוא, תולדות הטבע, חלק
שני, ז'יטומיר, תרכ"ז/1866, עמ' 5).

"אין לנו חלק בארץ ולא נחלה בחברת אדם, ואנחנו
ב ש פ ל ה מ ד ר ג ה " (הוא, האבות והבנים, אודסה,
תרכ"ח, עמ' 120).

"באופן זה ענין האשות היה ב ש פ ל ה מ ד ר ג ה מיוסד על
התשוקה הטבעית" (הוא, מה אנו?, נדפס ב"השחר"
שבפריכת פרץ סמולנסקין, שנה שישית, תרל"ה, עמ' 478).

שְׁנֵאת מְוֹת (תרי"ח)

"כל באי שער העיר הזאת יודעים נאמנה כי אנכי שונא
קאבריאן ש נ א ת מְוֹת , והשנאה הזאת אקח אתי גם
במותי" (קלמן שולמן, מסתרי פאריז, חלק שני, וילנה,
תרי"ח, עמ' 71. שם, בעמ' 72, כתוב: "קאבריאן הצִיר אשר
פיפילעט ישנאהו שנאה עזה כמות").

תּוֹדָה רַבָּה¹³ (תקפ"ג)

"קבלתי התשורה אשר שלחת לי הוא ספר שבילי עולם,

---

13. ראה מילון בן-יהודה, סוף ערך תּוֹדָה, והערת העורך שם.

ותודה רבה לך" (פתיחת איגרת של ריב"ל. נדפסה
בתוך "באר יצחק, ספר פולל אגרות רצוא ושוב
בין... יצחק בער לעווינזאהן ז"ל ובין חכמי דורו בזמנים
שונים", ורשה, תרס"ג, עמ' 25).

ראובן סיוון

מחיי המלים

רה. גלידה

ב'השקפה', "עתון יוצא לאור פעמים בשבוע. בעלת
הפירמן [האישור] חמדה בן-יהודה. הערב דוד יודילוביץ.
העורך: א. בן-יהודה. המו"ל ומנהיג העסק: שלמה ישראל
שיריזלי", בט"ו אלול תרס"ו, נתפרסמה הרשימה שלהלן
בחתימת חב"י (חמדה בן-יהודה).

הרשימה משקפת את 'הלשון הירושלמית' (ראה 'לשוננו
לעם' קונטרס ש"ב) והננו מביאים אותה במילואה, פכתבה
וכלשונה.

בקטמוניה

קטמוניה מפארה עד אין להכירה: אהלים ודוכנים, ספסלים וכסאות,
פנסים מגונים ודגלים לרב. קהל גדול מתהלך הלוך ושב. כלי זמר ושירה,